

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванок Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

Світ, 1990.

2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів: Світ, 2003.

3. Сербенська О.А. Культура усного мовлення. Практикум. – Київ, 2004.

ОБ – Бутинський Олександр

ОГ – Гливинський Олександр

ОЖ – Журахівський Олександр

ОМр – Мрозович Олександр

ОН – Нестеренко Ольга

ОП – Павлович Олександр

ОС – Степанищева Олена

ПЧ – Черепін Павло

РК – Кадемін Роман

РС – Свірін Руслан

СП – Полховський Сергій

СПа – Панасюк Сергій

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ПРИЗВИЩ

ТЕЛЕВЕДУЧИХ

ВВ – Вацко Віктор

ВЗ – Завудський Віктор

ВЩ – Щербачов Валентин

ГП – Полій Григорій

ДБ – Босянок Денис

ДДж – Джулай Дмитро

ДШ – Шемберко Дмитро

ЄЗ – Зінченко Євген

ІМ – Мірошниченко Ігор

МН – Несенюк Микола

МП – Падалка Марія

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ТЕЛЕПРОГРАМ

„СН” – „Спортивні новини”

„ССп” – „Світ спорту”

ТБГ – трансляція баскетб. гри

ТФМ – трансляція футбольного матчу

SUMMARY

The article analyses the oral speech peculiarities in leading Ukrainian sports TV programmes. The main attention is paid to typical mistakes in making up TV texts – breaking the accuracy of giving one's view, logical summary information and so on.

Key words: mass media, oral speech culture, verbal means of communication.

УДК 811.16 '367.624:85

Надія ГЕТМАНЧУК

КОМПЛЕКСНЕ ВИВЧЕННЯ ПРИЙМЕНИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Стаття присвячена розгляду граматичних особливостей різних семантичних груп прийменників: використання відмінкових форм іменників, що відповідають прийменнику, порівняння прийменниково-відмінкових конструкцій в українській мові; стилістичні особливості вживання прийменників.

Ключові слова: граматичні ознаки прийменників, семантичні групи прийменників.

Формування мовної і мовленнєвої культури майбутнього вчителя залишається актуальною проблемою філологічної освіти в Україні.

Серед багатьох чинників, які визначають рівень розвитку мовної особистості, ми обрали вивчення прийменника, оскільки вживання прийменниково-іменникових конструкцій яскраво виявляє знання граматичних законів, розуміння специфіки української мови.

Практика спілкування з абітурієнтами та студентами-першокурсниками дає підстави констатувати часті порушення граматичних норм у

вживанні прийменниково-іменникових конструкцій відповідно до змісту і стилю мовлення та специфіки української мови.

Різні питання аналізу прийменників були предметом розгляду багатьох мовознавців, зокрема І.Р. Вихованця, І.М. Бабій, З.І. Іваненко, О.В. Бракова, О.В. Холчанської та інших.

Метою нашого дослідження є спроба комплексного аналізу прийменника в теоретичному та практичному аспектах, що передбачає:

- кваліфікацію прийменника як мовної одиниці;

- характеристику граматичних ознак

прийменників;

- визначення їх семантичних груп;

- граматичні властивості прийменників (використання відмінкових форм іменника відповідно до семантичного типу прийменника);

- диференціацію українських та російських елементів прийменникових комплексів;

- оптимальний стилістичний вибір прийменників-синонімів відповідно до стилю;

- вживання прийменникових варіантів, що забезпечують закони евфонії української мови.

Свідомому засвоєнню прийменника сприяє визначення його місця в системі частин мови. Щодо визначення статусу прийменника сформувалося кілька підходів. Традиційно прийменник кваліфікують як службову частину мови у складі загального ряду частин мови. Семантико-граматичний підхід частин мови трактує прийменник як аналітичну синтаксичну морфему [6: 26], тобто мовну одиницю, яка у мові може функціонувати лише з іменниками чи їх еквівалентами.

За місцем у реченні прийменник може виступати в трьох позиціях: присубстантивній, постдієслівній і причислівниковій. Своє типове використання й функціональне призначення прийменник реалізує тільки в присубстантивній позиції, коли виступає як аналітична синтаксична морфема, що транспонує іменник у аналітичний прислівник. Прийменниково-відмінкова форма позиційними і семантичними характеристиками дублює синтетичні синтаксичні обставинні прислівники, пор.: *Квіти росли біля будинку. – Квіти росли скрізь.*

Необхідним для успішного оволодіння матеріалом теми є усвідомлення семантичної неоднорідності прийменників. Виділяють три основні семантичні типи прийменників: **1) просторові (локативні); 2) темпоральні (часові); 3) логічні** [2: 284].

Розпочинаючи аналіз семантичних груп прийменників, необхідно підкреслити, що їм властива надзвичайна розгалуженість і варіантність.

Просторові прийменники становлять основний тип, оскільки вони поєднуються з іменниками конкретної семантики, що формують ядро іменника як лексико-граматичного класу слів, досить детально диференціюють значення, об'єднують найбільшу

кількість одиниць і служать базою для формування інших типів прийменників.

Основним засобом вираження загальної просторової близькості до предмета є прийменник *біля*. Його стильовим еквівалентом виступає прийменник *коло*, напр.: *„Настя стояла біля печі, осяяна рожевим світлом. Її повні, трохи бліді щоки спалахували рум'янцем, в тихих очах світилися спокій та щастя”* (М. Коцюбинський); *„Лежали запорожці коло возів і, попихуючи люльками, з убивчим спокоєм дивилися на місто”* (О. Довженко).

Семантику просторової локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир, виражають сім прийменників, причому роль домінанти виконують лише два – *навколо* і *довкола*. Інші прийменники (*навкруг (навкруги), довкруг (довкруги), круг, округ (округи), кругом*) функціонують як їх стильові еквіваленти, пор.: *„Навколо ставка – верби густим вінком. Тільки тоді вони були тоненькі, рівні, а тепер товсті, погнуті, в рижих дуплах”* (Г. Тютюнник).

Взагалі ж група просторових прийменників досить численна й налічує понад 130 одиниць: *біля, близько від, в (у), вглиб, вздовж, вище, від (од), відносно, вповдовж, впоперек, впродовж:, всередині, всередину, вслід, вслід за, далеко від, / довкола (довкіл), довкруг (довкруги), з (із, зі), за, збоку, збоку від, зверх, зверху, з-за, ззаду, з-межи (з-між), з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-позад, з-поміж (з-помежи), з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред* [2: 286].

У сучасній українській мові налічується 38 **темпоральних прийменників**, причому більшість із них (23) формально споріднені з просторовими (пор.: *біля, близько, в, від (од), впродовж:, вслід за, слідом за, за до, з, за, коло, між: (межи), поміж: (помежи), на, над, перед, під, по, проти, серед, посеред, через*).

Логічні прийменники – особливий семантичний тип прийменників. Вони виражають такі різновиди логічного зв'язку між явищами: причини, мети, умови, відповідності, невідповідності, допустові. Для реалізації цих відношень використовуються такі прийменники: *в, від, для, з, за, завдяки, на, під, по, при, про, ради, через, задля, заради, попри, внаслідок, всупереч, наперекір, виходячи з, відповідно до, в ім'я, в інтересах, залежно*

від, зважаючи на, згідно з, з метою, з нагоди, з огляду на, з приводу, на випадок, на (у) знак, на предмет, на (у) честь, незалежно від, незважаючи на, у відповідь на, у дусі, у зв'язку, у разі, у результаті, у розрізі, у світлі, у силу.

Наголошуємо, що прийменниково-відмінкові форми у межах логічної семантики співвідносяться з відповідними підрядними частинами складнопідрядних речень (пор.: *Він не написав рецензію **через брак часу** ← Він не писав рецензію, **тому що бракувало часу**; Діти поїхали за кордон **для лікування** ← Діти поїхали за кордон, **щоб лікуватися**; **Незважаючи на дефіцит паперу, монографії опублікували** ← Хоч був **дефіцит паперу, монографії опублікували**).*

Основним засобом вираження **мети** є прийменник **для**, що має кілька стильових еквівалентів, зокрема: з **метою** (науковий стиль), **на предмет** (діловий стиль): „У перекладі з французької [етюд] означає вивчати, студіювати. В образотворчому мистецтві – це твори [графічні чи малярські ескізи], виконані з **метою** поглибленого вивчення **натури**" (журн.); „... зайшов до голови в кімнату **на предмет** роз'яснення деяких питань, **що самого комірника непокоїли**" (Остап Вишня).

На вираження значення недиференційованої **зумовленості**, нерозчленованої **мотивації** спеціалізуються похідні прийменники на (у) **честь**, на (у) **знак**, у **відповідь на**, напр.: „Кобзарі користувалися пошаною серед козацтва й узагалі серед українських народних мас. **На честь** цих мужніх, талановитих, самовідданих патріотів Тарас Шевченко назвав свою поетичну збірку – „Кобзар" (журн.); „Семен лежав горілиць, звертаючись із своїми питаннями до неба, а воно, холодне та темне, байдужо блимало зірочками у **відповідь на** ті гарячі питання бідного наймита" (М. Коцюбинський).

Форми **допустового** значення утворюють прийменники **незважаючи на**, **попри**, **всупереч**, **наперекір**, **при**, **незалежно від**, проте основним засобом вираження цього значення виступає прийменник **незважаючи на**, напр.: „**Незважаючи на** багатовікову належність галицької і закарпатської частини Бойківщини до різних державних утворень, народне звичаєве право відзначається тут однотипністю норм та

інститутів (журн.) „Тут, на цій [українській] землі, виростала і колосилась наша сила, зводилась наперекір усім вітрам і грозам наша гілляста крона" (І. Цюпа); „І все ж хай буде благословенною єдина битва під вічним небом – битва за урожай! І ми її **попри** всі труднощі не маємо права програти" (з газ.).

Групу прийменників **відповідності** формують вторинні, порівняно молоді, прийменники **відповідно до**, **виходячи з**, **залежно від**, у **світлі**, у **дусі**, у **розрізі** з родовим відмінком, **згідно з**, **за** з орудним та на із знахідним, напр.: „**Атоми в молекулах розміщуються не безладно, вони сполучені один з одним у певній послідовності відповідно до** їхньої валентності" (Органічна хімія); „У **світлі** сучасних уявлень, які **трунтуються на сейсмічних дослідженнях, всередині** нашої планети є **важке і рідке металеве ядро з твердим суб'ядром..**" (журн.); „...**спеціалісти агрохімкомплексів** почали **впритул займатися в розрізі** господарств таким показником, як **коефіцієнт використання землі**" (журн.); „**Згідно з** класифікацією окремих дослідників сучасні сім'ї на Україні діляться на окремі подружні пари, повні, „чисті" сім'ї, **що складаються з подружжя та їх дітей**" (журн.).

Переважна більшість прийменників цієї групи стилістично орієнтована, тому що широко використовується в діловому та офіційно-діловому стилях. Роль домінанти виконують прийменники **відповідно до**, **згідно з**.

Значення невідповідності виражає прийменник у **розрізі з** + ор.в., напр.: „Щоб зберегти природність і органічність вислову, щоб ніщо не йшло у **розріз з** логікою бачення і осмислення свого героя, Олесь Гончар удається до порівнянь. їх нерясно, але вони – в повній згоді з народними законами прекрасного" (журн.).

Щодо функціональних особливостей виділяються два типи прийменників – первинні і вторинні:

1. Первинні – це прийменники, що в сучасній українській мові втратили семантичну або формальну співвідносність із повнозначними словами. Ядро первинних прийменників становлять слова, не співвідносні ні з семантичного, ні з формального погляду з сучасними частинами мови: *без, біля, в (у), від (од), для, до, з, за, коло, крізь, крім, між (межи), на,*

над, о (об), окрім, перед, від, по, при, про, ради, серед, через та інші. Більшість первинних прийменників співвідносні з дієслівними префіксами [62]. До первинних прийменників належать також прийменники, утворені поєднанням двох або трьох первинних з генетичного боку, але нерозкладних у граматичній системі української мови без втрати їх семантико-граматичної функції прийменників: *задля, заради, з-за, з-межи (з-між), з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-поміж (з-помежи), з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред, з-проміж, насеред, побіля, повз, поміж (помежи), понад, поперед, попід, попри, посеред, проміж.*; а також злиттям займенника *що* з прийменником: *щодо*. Такі форми передають семантично ускладнені відношення адвербіалізованого субстантива до інших компонентів речення або словосполучення [9: 53]. Центром їх смислової структури звичайно виступає друга частина, перша частина здебільшого вказує на смислові відтінки, які супроводжують основну семантику прийменника.

2. Вторинні прийменники з формального боку досить неоднорідні. Проте вони об'єднуються на генетичній основі, оскільки всі походять від морфологізованих або аналітичних прислівників. За формальними особливостями вторинні прийменники можна поділити на такі підгрупи:

– прийменники, співвідносні з морфологізованими прислівниками. До них належать прийменники *близько, вглиб, вдовж, вздовж, вище, відносно, внаслідок, вповдовж, впоперек, впродовж, всередині, всередину, вслід, всупереч, довкола (довкіл), довкруг (довкруги), збоку, зверху, ззаду, з-позад, зсередини, кругом, ліворуч, мимо, навздогін (наздогін), навколо (навкіл), навкруг (навкруги), навперейми, навпроти, навстріч, назад, назустріч, наперед, напередодні, наперекір, напереріз, наприкінці, напроти, насупроти, недалеко, неподалік, нижче, обабіч, обіруч, обік, обіч, оддалік (віддалік), округ (округи), опісля, опріч, осторонь, пізніше (пізніш), після, побіч, поблизу (поблиз), поверх, подовж, позад, позаду, поздовж, поодаль, попереду, поперек, поруч, поряд, посередині, праворуч, просто, проти, раніше (раніш), спереду, стосовно, супроти*. Переважна їх більшість поєднується з формою родового відмінка – найбільш продуктивного у прийменниковій системі [4: 63];

– прийменники, утворені від адвербіалізованих безприйменникових відмінкових субстантивних форм. Відмінкові форми іменників, як і інших частин мови, переходять у прийменники тільки через стадію прислівників, які походять від адвербіалізованих відмінкових субстантивних форм, входять прийменники *кінець, коштом, край, круг, протягом, ціною, шляхом*;

– прийменники, утворені від аналітичних прислівників (прийменниково-відмінкових форм). Найбільше нових прийменників прийменниково-відмінкового походження сполучається з родовим відмінком: *в ім'я, в інтересах, за винятком, за допомогою, за посередництвом, за рахунок, з боку, з метою, з нагоди, з приводу, на випадок, на (у) знак, на користь, на підставі, на предмет, на протязі, на (у) честь, на чолі, під час, по лінії, у бік, у дусі, у міру, у напрямі, у напрямку, у плані, у процесі, у разі, у результаті, у розрізі, у світлі, у силу, у справах, у справі, у ході*;

– прийменники, які утворилися від адвербіалізованих віддієслівних форм. У прийменники переходять тільки дієприслівники, що, втративши дієвідмінювання та виражаючи адвербіальні семантико-синтетичні відношення, є, звичайно, граматичним підкласом прислівників, проте з виразними лексичними віддієслівними ознаками. Прийменники віддієслівного походження (через стадію дієприслівника) становлять замкнену підгрупу, до якої входять форми *виключаючи, включаючи, зважаючи на, незважаючи на*;

– прийменникові комплекси. Вони являють собою нерозкладні єдності, утворені з прислівникових і кінцевого первинного прийменника. Центром смислової структури таких ускладнених прийменників виступає колишнє повнозначне слово, яке досить чітко передає відповідний тип семантико-синтаксичних відношень. Прийменникові комплекси поєднуються з формою того відмінка, який є звичайним для кінцевого первинного прийменника, пор.: *близько від, виходячи з, відповідно до, далеко від, залежно від, збоку від, ліворуч від, на відміну від, недалеко від, незалежно від, неподалік від, обіруч від, оддалік (віддалік) від, осторонь від, подібно до, порівняно до, починаючи від, починаючи з, праворуч від, стосовно до, у напрямі до, у напрямку до* з родовим відмінком; *вслід за, згідно з, навздогін (наздогін) за,*

нарівні з, на чолі з, одночасно з, паралельно з, побіч з, порівняно з, поруч з, поряд з, разом з, слідом з, у зв'язку з, у розріз з із орудним відмінком; *з огляду на, у відповідь на* із знахідним відмінком.

Як і самостійні частини мови, прийменники мають розгалужену систему стилістичних та семантичних синонімів.

Розглянемо деякі приклади:

– прийменники, що виражають просторові відношення.

Синонімічним зв'язками об'єднуються такі прийменники цієї групи: біля – коло – поряд з – поруч (з), край – кінець – обіч – збоку – побіч – проти (розм.), серед – посеред.

Наприклад: їхати в місто – їхати до міста, йти в школу – йти до школи, завітати в музей – завітати до музею, мешкати по вулиці Франка – мешкати на вулиці Франка – мешкати на вулиці Шевченка – будинок на вулиці Дорошенка – будинок по вулиці Дорошенка.

– прийменники, що виражають часові відношення.

Паралельно вживаються конструкції: на ту пору – в ту пору, за всіх часів – в усі часи, за давніх часів — у давні часи, під час війни – за часів війни, через два дні – за два дні.

Стилістично розрізняються конструкції: *з дня народження – від дня народження, з дня заснування – від дня заснування*. Перші з наведених є нейтральними. Їхнім варіантом з прийменником *від* властивий відтінок урочистості.

– прийменники, що передають відношення мети.

Відношення мети виражають прийменники *для, з метою, на предмет, задля, заради, в ім'я*. Нейтральний прикметник *для* є доміантою цього синонімічного ряду, він уживається в усіх стилях мовлення. Прийменник *з метою* має відтінок книжності і використовується в офіційно-діловому та науковому стилях. Для офіційно-ділового мовлення характерний прийменник *на предмет*. Прийменники *задля, ради, заради, в ім'я, в інтересах* реалізують відтінок присвяти, що обов'язково треба враховувати при їхньому використанні.

Найширше використовуються конструкції з прийменниками щодо, до: заходи щодо зміцнення дисципліни, заходи до поліпшення умов праці.

Сполучення іменника заходи з прийменником по (заходи по вихованню, заходи по охороні) не відповідає літературній нормі.

До взаємозамінних належать конструкції: берегти на всякий випадок – берегти про всякий випадок, йти по гриби – йти за грибами, склянка для сметани – склянка на сметану.

– прийменники, що виражають причинові відношення.

Прийменник *завдяки* містить вказівку на причину, яка сприяє здійсненню чогось, прийменник *через* (і його просторічний синонім *із-за*) вказує на причину, що заважає здійсненню чогось. Отже, слід говорити: *виконав завдання завдяки твоїй допомозі, зробив помилку через неухважність*.

Для позначення причинових відношень з обмеженим колом іменників уживаються прийменники *від, з: кричати від (з) болю, плакати з (від) радості, підскочити від (з) несподіванки* тощо.

– прийменники, що передають допустові відношення.

Розрізняються сферою вживання синоніми *незважаючи на* і *попри*. Прийменник *попри* використовується тільки у розмовному і художньому стилях. Його стилістично нейтральний синонім не має функціональних обмежень. Не відповідає сучасним нормам української мови вживання у ролі прийменника словосполучення *не дивлячись на* (результат калькування російського прийменника *несмотря на*). Слово *(не) дивлячись (на)* функціонує в сучасній українській мові лише як дієприкметник: *Учень відповідав, не дивлячись на таблицю*.

– прийменники, що передають відношення відповідності.

Синонімічний ряд утворюють прийменники: *відповідно до, згідно з, залежно від, виходячи з, у світлі, у дусі, у розрізі*. Усі вони характерні для офіційно-ділового мовлення.

– прийменники, що передають об'єктні відношення.

Синоніми *стосовно, стосовно до, щодо* мають тотожні значення. В усному мовленні, публіцистиці, художніх творах переважно вживається прийменник *щодо*. Прийменникам *стосовно, стосовно до*, що

вирізняються відтінком книжності, надається перевага у науковому й офіційно-діловому мовленні [7: 204–205].

Варіантність прийменників посідає важливе місце серед засобів милозвучності української мови. Зокрема чергування прийменників *у – в*, які урівноважують систему голосних і приголосних. Чергування *у – в* залежить від позиції їх у реченні та від темпу й ритму вимови. Наприклад, між голосними пишемо *в* (*Мама мене приголубила, зазирнула в очі*), а між приголосними – *у* (*Сашко зазирнув у і написав у зошиті це два речення*).

Після голосно перед приголосним пишеться як *у* так і *в*. Це залежить від темпу мовлення та від ритму мови (*Дівчина, повисивши на тин глечика, зайшла у хату. Зайшла в хату, коли вже було поночі*) [7: 206].

Перед наступним *в* частіше вживається *у* незалежно від закінчення попереднього слова (*Його неначе вогнем обпекло, коли зайшов у воду. Жінка боязко постукала у вікно*).

Потребами милозвучності зумовлена й поява голосного *і* у прийменниках *з, над, під, перед*, наприклад: кажемо *і* пишемо *підеш зі мною*.

Прийменник *з* переходить *у* зі *у* позиції перед буквосполученням *ст-, стр-, св-, сх-, мн-*: *зі* столу, *зі* мною, *зі* схованки.

На початку речення вживаються прийменники *з, із, зі* в залежності від початкових приголосних наступного слова та від темпу й ритму вимови, наприклад: *Із поля дівчина утомлена прийшла. З моря повіяв різкий вітер. Зі степу вітром гнало хмари пилу*.

Одним із важливих моментів вивчення прийменника є розрізнення відповідних прийменникових конструкцій української і російської мов.

Найчастіше трапляються помилки у конструкціях з прийменником *по* через калькування з російської мови. В окремих значеннях цей прийменник має в українській мові різні відповідники, а в деяких випадках і зовсім випускається. Наведемо деякі російські конструкції з прийменником *по* та їхні українські відповідники:

– на позначення шляху руху або місця, де відбувається дія:

бегать **по** стадиону – бігати **по** стадіону, идти **по**

тропинке – йти **по** стежці (стежкою), поднимаются **по** лестнице – піднімаються **по** сходах (сходами), гуляют **по** городу – гуляти **по** місту (містом);

– на позначення напрямку:

идти **по** ветру – йти **за** вітром, плыть **по** течению – пливати **за** течією;

– на позначення способу називання:

называть **по** фамилии – називати **на** прізвище, называть **по** имени и отчеству – називати **на** ім'я і по батькові;

– на позначення причини:

отпуск **по** болезни – відпустка **через** хворобу, по ошибке – **через** помилку, по недоразумению – **через** (з) непорозуміння, по случаю – з нагоди, по вашей вине – з вашої вини;

– на позначення часу:

по выходным дням – у вихідні дні (вихідними днями), **по** праздникам – у (**на**) свята (святами), **по** вечерам – вечорами, **по** целым дням – цілині днями (цілі дні);

– на позначення мети, призначення:

визвать **по** делам службы – викликати **у** службових справах, комиссия **по** составлению резолюции – комісія для складання резолюції, мероприятия **по** улучшению быта – заходи **щодо** (**до, для**) поліпшення побуту;

– на позначення кількості:

по чайной ложке – **по** чайній ложці, **по** 5 литров – **по** 5 літрів;

– на позначення понять, що окреслюють певне коло знань, галузь науки, діяльності, спеціальності тощо:

агент **по** снабжению – агент з постачання, инспектор **по** технике безопасности – інспектор з техніки безпеки, специалист **по** микробиологии – фахівець з (у галузі) мікробіології, работают **по** технической части – працювати **в** галузі техніки, учебник **по** химии – підручник з хімії, экзамен **по** фонетике – экзамен з фонетики;

– на позначення спорідненості, близькості:

тетя **по** матери – тітка **по** матері, знакомый **по** институту – знайомий **по** інституту;

– на позначення якості, властивості, відношення:

важный **по** значению – важливий **за** значенням, добрый **по** натуре – добрий **за** вдачею (доброї вдачі),

большой **по** объёму – великий **за** обсягом, старший **по** возрасту – старший **за** віком (старшого віку), необычный **по** вкусу – незвичайний **на** смак, **по** единой форме – **за** єдиною формою, **по** состоянию на 1 января – **за** станом на 1 січня;

– на позначення часових відношень:

по прибытии поезда – **після** прибуття поїзда, **по** получении телеграммы – **після** одержання телеграми, **по** истечении срока – **після** закінчення строку;

– на позначення засобу зв'язку:

послать **по** почте – послати **по** пошті (поштою), сообщить **по** телефону – повідомити **по** телефону (телефоном);

– на позначення відповідності:

по инициативе – з ініціативи, **по** приказу – **за** наказом (згідно з наказом), **по** поручению – **за** дорученням, **по** заказу – **на** замовлення, **по** состоянию здоровья – **за** станом здоров'я.

Труднощі виникають і при використанні конструкцій з іншими прийменниками. Наведемо деякі російсько-українські відповідники: **без** четверти семь – **за** чверть сьома, встретимся **без** четверти семь – зустрінемося **за** чверть до сьомої, **в** алфавитном порядке – **за** абеткою (за алфавітом), **в** девять часов – **о** дев'ятій годині, **в** защиту – **на** захист, **в** наш адрес – **на** нашу адресу, **в** сущности – **по** суті, ввести **в** состав – ввести **до** складу, вступать **в** силу – набувати сили, **в** те времена – **у** ті часи (**за** тих часів), **в** трех километрах – **за** три кілометри, возводит **в** степень – підносити **до** степеня, получить **в** рассрочку – одержати **на** виплат, поставить **в** пример – поставити **за** приклад, превратит **в** шутку – перетворити **на** жарт, пьеса **в** трех действиях – п'єса **на** три дії, сказать **в** двух словах – сказати двома словами, **за** дальностью расстояния – **через** далеку відстань, **за** недостатком сведений – **через** брак відомостей, идти **за** водой – йти **по** воду, ходить **за** грибами – ходити **по** гриби, к трем часам – **на** третю годину, говорить **на** двух языках – говорити двома мовами, **на** следующий день – наступного дня, писать **на** украинском языке – писати українською мовою, смеяться **над** ним – сміятися з нього, издеваться **над** тобой – знущатися з тебе, волноваться **о** тебе – хвилюватися **за** тебе, дом **о** пяти комнатах – будинок **на** пять кімнат, идти **около** часа – йти **близько** години (з

годину), **при** всех обстоятельствах – **за** всіх обставин, **при** жизни – **за** життя, **при** исполнении служебных обязанностей – **під час** виконання службових обов'язків, **при** условии – **за** умови, **при** сем прилагается – **до** цього додається, **согласно** приказу – **згідно** з наказом, **відповідно до** наказу.

На основі отриманої інформації завдання можуть бути такими:

дібрати до поданих прийменників іменники у відповідних відмінках;

з'ясувати, з якими відмінковими формами може вживатися прийменник;

– результати дослідження відобразити у формі таблиці (реферату);

з'ясувати семантику прийменниково-іменникових конструкцій;

згрупувати прийменники в синонімічні гнізда, дати їм стилістичну характеристику;

з'ясувати походження вторинних прийменників;

виписати прийменники, що мають омоніми серед самостійних частин мови; дати їм характеристику, ввести в речення; зробити порівняльний морфологічний аналіз.

Повноцінне функціонування прийменників в усному мовленні неможливе без знання акцентуаційних норм. Наголошуючи прийменники, маємо пам'ятати, що односкладові, приєднуючись до повнозначного слова, утворюють з ним одне фонетичне ціле і власного наголосу не мають. Дво- і кількаскладові прийменники, як окремі слова, наголошуються, хоч у фразі наголошення їх є послабленим.

У складних прийменниках наголошування буває різне: в одних наголошений перший компонент (*зідля, нóза, нóпри, щóдо*); в інших другий (*зарáди, окрім, покрáй*).

Окремі похідні прийменники виступають із зміненим наголошуванням другого компонента: *насерéd, поперéd (сéред)*.

Кілька похідних прийменників функціонують з паралельним наголосом: *пóнад – понáд, посéред – посерéd, нóпід – понíд, пóміж: – помíж*.

Складні прийменники, першою частиною, яких є з, зберігають наголошення другої частини (*з-над, з-нэред, з пóміж:; з-промíж*). Якщо ж у композитному слові

першим прийменником виступає *із*, то наголос падає на нього (*із-за*, *із-під*).

Прийменники *над*, *під*, *пéред* уживаючись з наростковим голосним *і* або *о*, зберігають своє наголошування: *на́до*, *пéреді*, *пéредо*, *піді*, *підо*.

На завершення пропонуємо зразки вправ, які можуть бути використані під час вивчення прийменника:

1. Прочитайте, ставлячи слова у потрібному відмінку. Перепишіть. Розставте і поясніть пропущені розділові знаки. Прийменники підкресліть, усно визначте, похідні вони чи непохідні.

Приємно бродити по (**теплі калюжі**) після (**грім і дощ**) чи ловити щучок руками скаламутивши воду (О. Довженко). Попід (**вікна**), неначе шумливу та барвисту верету було простелено айстри, а трохи віддалік чорнобривці клубочились (Є. Гуцало). І вітряк із-за (**гай**) крилами махає, І дуб зелений, мов козак, із (**гай**) вийшов та гуляє попід (**гора**) (Т. Шевченко). В (**урочиста тиша**) чулось лиш бухання моря та срібне, мелодійні цвірінкання південного цвіркуна. (М. Коцюбинський). Вузька дорога потяглася вгору між (**глинясті крутосхили**) вкритими чагарником (О. Гончар).

2. Прочитайте. Завершіть побудову словосполучень. Визначте, з яким відмінком вживається прийменник.

Котресь із..., прокинувся серед..., приїхали з ..., живу в ..., відпочивав за ..., зустрічався з..., кликав до ..., **працювати для...**, сорочка з..., **братися за...**, росли навколо..., далекі від..., стомлений від..., лист до..., вниз по..., **праворуч від...**

З виділеними словосполученнями складіть речення. Визначте головне слово у кожному словосполученні, охарактеризуйте його як частину мови.

3. Складіть із поданих слів словосполучення, використавши прийменники *від*, *через*, *за*, *з*, *для*. Визначте тип семантичних відношень у словосполученні.

Відсутній, хвороба; червоніти, сором; постаріти, горе; спалахнути, гнів; тремтіти, мороз; не чути, брязкіт; страждати, біль; плакати, радощі; в'янути, спека; збуджений, хвилювання.

4. Порівняйте граматичні засоби вираження часових значень у російській і українській мовах. Зробіть морфологічний аналіз прийменників.

Спустя пять лет – через п'ять років, по п'яти роках.

Спустя минуту – через хвилину, хвилину переогодом.

Почти год спустя – майже рік по тому.

Спустя некоторое время – через якийсь час, згодом, незабаром.

Немного спустя – трохи згодом, незабаром.

5. Напишіть твір на тему „Через п'ять років“, у якому з використанням діалогів розкажіть про традиційну зустріч випускників. Підкресліть іменниково-прийменникові конструкції, визначте семантичні відношення.

6. Користуючись словником, перекладіть подані конструкції, визначте відмінок іменників. Складіть речення зі сполуками в українському перекладі.

Согласно приказу, вопреки решению, по поводу заявленним, на протяжении года, по окончании школы. относительно просьбы, соответственно правилу, благодаря заботам, впереди нас, во главе колоннш, в отличие от, в случае засухи, несмотря на болезнь, по вашей просьбе, по заданию, согласно с оценкой, по ошибке, при помощи, голос в защиту мира, с обеих сторон реки, по зову сердца, стоятъ во главе учреждений, ездить по селам, готовится к весне, стараться по мере силы.

7. Прочитайте. Назвіть речення з прийменниками-антонімами. Підкресліть прийменники-антоніми разом з іменниками. З'ясуйте семантику підкреслених конструкцій. Розкрийте зміст речень.

Під горою там хатина, а в хатині є дівчина (Нар. пісня). Над Україною, над журавлиною цвіт веселок з Дніпра зійшов (М. Ткач). Під ногами тихо, воркітливо хлюпали ніжні хвилі річки (Ю. Збанацький). Стрункі сосни велично впираються вершинами в небо. (Ю. Збанацький). Це вони, невидимі, кидають з неба на поле свою ... пісню. (М. Коцюбинський). Добре, як рідна земля під ногами, батьківське небо над головою (А. Малишко).

8. Перетворіть словосполучення на протилежні за значенням, замінивши дієслова антонімами. Визначте відмінок іменників.

Приїхали в гори; лягати на землю; сходитися на нараду; вбїгти в хату; виходити на вершину.

9. Складіть речення з прийменниками-синонімами. Визначте синтаксичну функцію іменниково-прийменникової конструкції.

Край – коло, побіля – близько, задля – заради, навколо – довкола, мимо – повз.

10. Складіть речення, у яких подані слова виступатимуть то прислівниками, то прийменниками. Зробіть морфологічний аналіз одного прислівника і одного прийменника.

Поблизу, проти, близько, довкола, позаду.

Виділене слово поділіть на частини – можливі переноси. Рішення обґрунтуйте. Наведіть два-три аналогічні приклади.

11. Прочитайте афоризми. Розкрийте їх зміст. Випишіть словосполучення з прийменниками, зробіть морфологічний аналіз прийменників.

Для нас у ріднім краю навіть дим солодкий та коханий (Леся Українка). Учень, який навчається без бажання, – це птах без крил (Сааді). Страх перед можливістю помилки не повинен відвернути нас від пошуків істини. (Гельвецій). Людина не народжується з великою душею, вона сама себе робить такою прекрасними своїми справами (Петрарка).

Випишіть слова з орфограмами у закінченні. Складіть твір-роздум у публіцистичному стилі за змістом першого речення. Зробіть морфологічний аналіз використаних прийменників.

12. Розкрийте дужки і запишіть відповідно до правил фонетичних чергувань.

Ранки (в, у) степах зустрічатимем сині, щоб веселіше жилося людині. (Д. Луценко). (В, у) житті є сонце і мета, живі дерева й сталактити (А. Малишко). Високо над шосе стоїть, як (в, у) пісні, дівчина (у, в)

рясній яскравій спідниці (О. Гончар). Стрункі сосни велично впираються вершинами (у, в) небо. (Ю. Збанацький). Складною професією мінера він оволодів ще до війни, (у, в) армії (Ю. Збанацький). І задзвонив, як (у, в) бурю дзвонить бір, метал могутньо змахнутих сокир (М. Бажан).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І.М. Службові слова в сучасній українській мові: Прийменник. Сполучник. Частина. / І.М. Бабій, Т.П. Вільчинська. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 96 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г.,
Гусанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 300 с.
3. Винницький В.М. Наголошення в сучасній українській мові. – К.: Радянська школа, 1984. – 155 с.
4. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 285 с.
5. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксичні параметри прийменника (на матеріалі східнослов'янських мов) // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 17–24.
6. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
7. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навчальний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
8. Довідник з культури мови / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, Н.М. Сологуб та ін.; За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Вища школа, 2005. – 399 с.
9. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – Київ – Одеса: ВШ. Головне видавництво, 1981. – 141 с.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена рассмотрению грамматических особенностей разных семантических групп предлогов: использование надежных форм существительных, соответствующих предлогу, сравнение предложно-надежных конструкций в украинском языке; стилистические особенности употребления предлогов.

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилiстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ II. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови